

Любов ВОЛОШИН

завідувач Художньо-меморіального музею Олекси Новаківського

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСИ НОВАКІВСЬКОГО

***Анотація.** У статті вперше проаналізовано та систематизовано рисункові начерки О. Новаківського до пам'ятника Т. Шевченкові (1913 р., 1916-1917 рр.). Окремо розглядається ескізи з образом поета до завіси театру "Руська Бесіда" (1924 р.). Проаналізовано також малярські полотна митця "Марія" та "Шевченко і смерть", висвітлено їхні художньо-естетичні та символічні особливості.*

***Ключові слова:** образ Кобзаря, живописні та графічні ескізи, символізм, символ, поет.*

Творча постать великого Кобзаря, його полум'яне Слово, що запалювало серця і надихало до праці ціле покоління митців періоду українського культурно-національного відродження на початку ХХ століття, відіграло важливу роль і у творчості Олекси Новаківського (1872-1935) — одного із чільних представників тої генерації художників.

Вплив Т. Шевченка виразно позначився не тільки на глибинній світоглядно-ціннісній сфері мистецтва О. Новаківського та на тематичному репертуарі його творів, але й немало спричинився до формування підставових методологічних засад творчості художника.

Ще на світанку свого життя у батьківському домі на Східному Поділлі Олекса Новаківський вперше почув поезії Т. Шевченка. Голос Кобзаря тоді, наприкінці ХІХ ст. доходив до найвіддаленіших куточків України, пробиваючись крізь товщу офіційної імперської ідеології царської Росії, промовляв до серця кожного українця, будив приспану національну самосвідомість та закодовану глибоко у генах народу любов до своєї землі.

Згодом, вже у студентські роки, навчаючись у Краківській академії мистецтв (1892-1900), Олекса Новаківський мав змогу глибше зрозуміти і пізнати творчість Т. Шевченка. Немало спричинились до цього тодішні близькі взаємини мо-

лодого художника із визначним українським письменником і педагогом Богданом Лепким, який мешкаючи постійно у Кракові, був центром притягання та ідейним натхненником української академічної молоді, яка відбувала студії у цьому місті. Під впливом Б. Лепкого, фактично, формувалася національна самосвідомість Новаківського, пробуджувалося його зацікавлення до справ української культури і, зокрема, до творчої постаті Тараса Шевченка.

Від того часу образ Кобзаря та мотиви його поезії стали важливою темою у творчості О. Новаківського. До неї він знову і знову повертався, присвятивши їй декілька десятків рисунків та низку малярських ескізів. Далеко не всі із них знайшли своє логічне завершення у викінчених монументальних композиціях, як це задумував художник, залишившись на стадії підготовчих ескізних начерків. Однак всі ці, навіть найскромніші зарисовки заслуговують нині на пильну увагу дослідників, оскільки в них маємо неоціненне мистецьке свідоцтво ідейної спорідненості визначного українського митця з великим національним поетом.

Уперше О. Новаківський звернувся до образу Т. Шевченка ще 1913 р., перебуваючи на той час у Кракові після десятирічного періоду творчої праці в підкраківському селі Могила. Тоді, напередодні ювілейної дати 100-річчя від дня народження Кобзаря, було оголошено в Києві міжнародний конкурс на кращий пам'ятник поетові. Це був вже четвертий з черги міжнародний конкурс, організований спеціально створеним з цією метою комітетом [2]. Конкурс цей привернув увагу до образу Т. Шевченка мистців з усіх кінців України та з-за кордону. Цікаво, що активну участь у ньому взяли не тільки скульптори (М. Паращук, М. Гаврилюк, Г. Кузневич, Ф. Балавенський), але й художники-живописці — І. Репін та І. Труш, що був одночасно і критиком, і членом журі цього конкурсу. Для О. Новаківського, який мав на той час серйозні задуми повернутися в Україну, участь у цьому конкурсі була важливим актом, що маніфестував його ідейну заангажованість і причетність до національно-культурного життя на Батьківщині. Тоді, у січні 1913 р., він виконав кілька досить великих за розмірами (43,5

х 34 см) олівцевих начерків до пам'ятника поетові [3]. На одному з них авторський напис: “До пам'ятника, Краків, 13/І 1913”. Поет зображений на них уже в літньому віці, у хутрі та високій смушковій шапці. Він сидить біля підніжжя скелі, а до ніг його довіриливо прихилені постаті українських дітей: праворуч прилякнула дівчинка в народній ноші, а ліворуч — хлопчина, що грає на кобзі. Сильове вирішення цих начерків, реалістично трактована в них пластика фігур характерні для ранньої творчості художника того “могилянського періоду”. У цих перших ескізних спробах художника відчувається ще певна скутість і прямолінійність алегоричного задуму.

Переїзд художника до Львова наприкінці 1913 р., а потім — вибух Першої світової війни зупинили на певний час цю працю художника.

У Львові О. Новаківський відразу занурився в атмосферу всенародного національно-патріотичного піднесення, яке збіглося в часі з урочистим відзначенням 100-літнього ювілею Т. Шевченка. У галицькій пресі широко обговорювались тоді філософські та державницькі ідеї поета. По селах і містах усієї Галичини відбулися урочисті вечори, читання його творів. Свою данину шани великому поетові О. Новаківський виразив, працюючи в ті дні над символіко-алегоричною композицією “Марія” за мотивами однойменної поеми Тараса Григоровича. На звороті цього олійного твору — напис рукою художника: “Зачата в сірім кольориті. Львів, 9.III.1914 р. Олекса”. Отже, працю над цим образом митець розпочав рівно в день народження Т. Шевченка.

Услід за Кобзарем О. Новаківський зобразив тут біблійну Марію в образі звичайної української матері-селянки, босоногої, у народному одязі, із сумовито-запитальним виразом на юному щотливому обличчі. Вона, подібно до Мадонн італійського Відродження, зображена на престолі з дитям на колінах. За її спиною престол завершений племенистим силуетом хреста, що нагадує форму українського трикупольного храму. Перед Марією обабіч опустилися на коліна в молитовній позі Ангели в образі босоногих сільських дітей. Один з них грає на скрипці, ніби висловлюючи задушевну, по-дитячому щир

мелодію вдячності й шани. У цьому творі знайшли яскраве вираження ознаки символістської поетики О. Новаківського [4], для якого творчий акт був майже містичним дійством: у його процесі мистець не просто фіксував бачене, а з елементів чуттєвої реальності синтезував іншу, духовну сутність світу, творючи своєрідні малярські візії (видіння). У композиції “Марія” художник застосує досить частий у його творах і характерний для естетики символізму засіб т. зв. “натуралістичної пермунації”, що полягає в поєднанні елементів видимої реальності (постать селянки з дітям) з ірреальними, містичними персонажами та мотивами (образ племенистого хреста, фігури ангелів обабіч). Престол, на якому сидить Марія, — це вже мінливий у своїм значущості образ-символ, що сприймається як трон для прославлення материнських чеснот Марії, водночас асоціюється з надмогилям пам’ятником (звідси друга назва твору “Мадонна на могилі”), що уособлює смерть Ісуса Христа на Голгофі та його духовну Церкву, силует якої прочитується в кшталтах племенистого саява вглибині, над мотивом хреста. Художник умисно будує симетричну, позбавлену зайвих побутових деталей монументальну композицію, у якій образ Марії постає на тлі піднесеної містичної сценерії як уособлення духовної краси і жертвності Української Матері, і водночас і як сакральна, божественна реальність. Образ цей, не будучи прямою ілюстрацією до поеми Т. Шевченка, водночас дуже близький її глибинному ідейному змісту, дивовижно перегукуєчись із словами самого поета: Хвала! / І похвала Тобі, Маріє! / І іменем Твогого сина, / Твоїї скорбної дитини / Любов і правду рознесли / По всьому світу... / А ти, / Мов золото в тому горнілі / В людській душі возобновилаь / В невольничій, малій, / В душі скорботній і убогій.

Цей твір О. Новаківського був свого часу власністю великого мецената української культури митрополита Андрея Шептицького, який подарував його 1919 р. Національному музею у Львові. Нині це одна з перлин української образотворчої Шевченкіани.

До праці над пам’ятником Т. Шевченка О. Новаківський повернувся вдруге в 1916-1917 рр., у період національно-ви-

звольної боротьби Українського Січового Стрілецтва, коли ім'я славетного поета України стало своєрідним ідейним прапором, що зближував і об'єднував усіх українців. Саме в ті роки у Львові певного дня рознеслася вістка про зруйнування під час однієї з військових акцій у Винниках під Львовом недавно спорудженого там (1913 р.) пам'ятника Т. Шевченкові (архітектор О. Лушпинський). Можливо, що саме ця невесела подія спонукала О. Новаківського 1916 р. знову повернутися до своїх ідей щодо пам'ятника поетові [5], тим більше, що справа його спорудження в Києві була тимчасово призупинена подіями Першої світової війни.

Упродовж двох років митець виконав тоді тринадцять начерків пером і чорнилом [6], у яких крок за кроком випрацьовував розмаїті варіанти вирішення пам'ятника. В одному з цих варіантів ("Варіант I") він трактує образ Кобзаря як народного барда і мислителя, зображуючи поета молодим, без шапки, у одязі українського селянина. Стоячи на вершині гори (символ духовної висоти), він замислено оглядає терпіння народу, що зібрався біля його ніг і на схилах гори. До цього варіанту пам'ятника художник виконав низку начерків пером і тушшю, зображуючи постать Поета в різних позах і старанно студіюючи в рисунках голови риси та вираз його обличчя. Серед них завершеною мистецького звучання виділяється один з начерків погруддя молодого Поета з авторською сигнатурою на полях: "м. Львів, 11/12, 1916". Т. Шевченко зображений тут у тричвертному повороті зі злегка нахиленим, обернутим до глядача обличчям і проникливим поглядом очей, що ніби запрошують до сумлінного й серйозного діалогу.

Дуже цікава у цьому контексті спроба художника знайти для портрета поета його живий прототип. На одному з рисунків того часу ("Портрет Григорія П." з авторським датуванням 13.04.1917 р.), що досі помилково вважався портретом батька Шевченка, О. Новаківський насправді зобразив портрет когось зі своїх сучасників, подібних, на його думку, до поета. Як свідчить досить невиразний за змістом запис на полях цього рисунку, це був Григорій П. (прізвище нерозбірливе), "чоловік, загартований як тее желізо", далі художник записує, що

під час розмови “всі мускули його голови працювали, а очі слідили, яке вражіння робить оповідання на маляра”. Зацікавлений незвичною мужньою зовнішністю цього чоловіка, О. Новаківський старанно вивчає у своєму рисунку його внутрішній психологічний портрет, дошукуючись у ньому рис Шевченкового характеру.

Серед низки підготовчих рисунків до згаданого першого варіанту пам’ятника оригінальністю мистецького та ідейного задуму виділяється начерк, у якому художник бачить поета в образі запорізького козака, що в скорботній задумі споглядає вниз на історичну драму поневоленого народу, приклавши до серця руку із згортком своїх поезій та оперши кисть другої руки на руків’я шаблі (іл. 1).

У начерках до трьох наступних варіантів пам’ятника художник використав одну спільну для всіх композиційну схему, зобразивши постать поета, що стоїть на вершині високої скелі, а до нього вгору, крутими стежками та уступами пнуться людські постаті, які персоніфікують масу знедоленого народу. Порізнному трактована в цих ескізах лише постать поета, що завершує пірамідальну композицію пам’ятника, творячи розмаїті варіанти його образно-змістовного наповнення. Так, у низці начерків до композиції (умовно позначеної нами як “Варіант II”, іл. 2) постать Кобзаря на вершині скелі художник трактує як мудрого патріарха, українського Мойсея, речника інтересів свого народу. Його могутня постать з посохом у руді є немов продовженням устремлінь народу, що тягнеться догори скелястими уступами. А обличчя Поета звернене до неба, ніби апелюючи до самого Бога та віряючи його волі захист і долю безправного, покривдженого народу.

У серії начерків до іншої версії пам’ятника (“Варіант III”, іл. 3) художник зображає Поета як національного пророка, народного трибуна, що поетичним жестом піднятої високо вгору руки проголошує перед небом і людьми “святую правду” про Україну. У кількох начерках до цього варіанту пам’ятника художник децю змінює та структурує його композицію, зображаючи оточеного народом Поета не на вершині скелі, а на високому прямокутному постаменті, біля підніжжя якого ледь

зазначені три алегоричні постаті. Поет, пригорнувши мале дитя до грудей, підняв угору руки, немов проголошуючи натхненні слова своєї поезії: Возвеличу отих малих / Рабів німих, / Я на сторожі коло їх / Поставлю Слово.

В останній з чотирьох версій пам'ятника Тарасові Шевченку, над якими О. Новаківський працював у 1916-1917 рр. ("Варіант IV", іл. 4), поет трактований як мудрий учитель та ідейний наставник української молоді, яка втілює майбутнє України. Цю думку художник викристалізовує в низці рисункових начерків, зображаючи Кобзаря, що опікунчим жестом пригортає до себе представників української молоді. У одному із цих ескізів — це юнак-княжич з лірою в руках і босоного дівчина в народному строї, а в іншому — це юнак козак з булавою та сільське дівча, що пригортає до грудей згорток з віршами Кобзаря.

У 1916-1918 рр. О. Новаківський також задумує алегоричну композицію "Шевченко і смерть", виконавши до неї серію рисункових начерків і один малярський ескіз. Композиція ця явно навіяна художникові його тривожними роздумами про драматичну долю українського народу в роки Першої світової війни та про його героїчну боротьбу за свою державність.

У тривожний 1916 р. він виконує пером і чорнилом проект листівки, у якій прагне виразити надію на майбутнє України всупереч усьому драматизмові воєнної ситуації. У верхньому регістрі цієї досить великої за розмірами листівки (34 x 21 см) художник уперше зображає алегоричну сценку "Шевченко і смерть". Під нею подає власний білий вірш, що розпочинається словами: "Випроси у Бога своєю піснею діточок любих України". Унизу композиція листівки завершує триптих з алегоричними сценками заступництва перед Богом персонажів з різних верств народу — лірника, поета й знедолених матерів. Цікава деталь: на звороті листівки митець доповнює сценки цього триптиха розмаїтими деталями, а вгорі на полі записує: "Надійся — Бог Ласкавий, Добрий, в Любови Справедливий".

У цій листівці, датованій 1916 р. О. Новаківський уперше викристалізовує алегоричний задум композиції "Шевченко і смерть". Поет зображений тут погрудно на тлі спустошеного

1

2

3

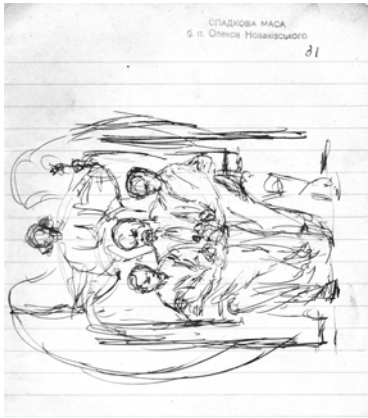
4

5

6

7

краєвиду української землі. Похиливши в задумі обличчя, він пригортає до грудей двох українських діточок. Справа, з-за його плеча триумфально визирає смерть з косою в руці, що уособлює руйнівні, ворожі для його народу сили. Натомість в образі Поета, який передає свої національні ідеї молодому поколінню народу, художник вбачає запоруку майбутнього відродження і духовного воскресіння України. На вербальному рівні він сформулював цю думку в одному зі своїх листів 1916 р.: “Нарід, — пише він, — котрий має такі жертівні сили, може сміливо, у повній вірі надіятися заповіданого нам нашим пророком Тарасом... Воскресіння і Відродження нашої культурно-народної творчості і самостійности” [7].

Згодом, вже 1917 р. О. Новаківський знову звертається до композиції “Шевченко і смерть” (іл. 5), доповнюючи та видозмінюючи в кількох ескізах її деталі. Остаточо він зупиняється на іншому варіанті цієї композиції, де самотня постать Поета зображена в сумній задумі, із складеними на грудях руками, а з-за його плеча загрозливо визирає алегорична постать смерті. Удаліні видніє краєвид з високим надмогильним насипом (натяк на могилу поета), а на першому плані праворуч — постаті осиротілих українських діточок. Алегоричний задум цієї композиції розкриває авторський запис художника на полі рисунку: “І в вічності туга не дає спокою. По страшній бурі в ріднім краю”. Образ Поета трактований тут мистцем як втілення рефлексуючого творчого Духа української нації на тлі драматичних реалій світової війни. Згодом О. Новаківський виконав ще одну, досить драматичну за образним звучанням версію цієї композиції. Послугуючись різним експресивним рисунковим штрихом (перо, чорнило), він нашкіцував тут образи поета зі смертю на тлі сплюндрованого пейзажу української землі, вкритої руїнами й людськими тілами. Цей досить несподіваний у своїй експресивності рисунок був, імовірно, образною реплікою митця на звістку про поразку національно-визвольної боротьби Українського Січового Стрілецтва в роки Першої світової війни.

Дуже видозмінений варіант композиції “Шевченко і смерть” художник спробував використати в одному з начер-

ків з авторським написом на полях: “До пам’ятника поета. Львів, 5.ІІІ.1917”. Постаць поета зображена тут на пагорбі з широким краєвидом української землі та надмогильним насипом, що видніє вдалині, над руслом ріки (натяк на Дніпро). Т. Шевченко пригортає до грудей юного княжича з топірцем у руці та сільське дівча зі згортком поезій. У ногах у них сидять на землі матері з діточками, звертаючи погляди на поета. На обличчі Т. Шевченка — вираз упевненості та віри в майбутнє, хоча з-за плеча до нього нахилилася смерть, нашіптуючи йому на вухо слова зневіри та вказуючи рукою вдалину на надмогильний насип.

До образу Т. Шевченка О. Новаківський повернувся знову 1924 р., виконавши сім рисункових начерків (перо, чорнило, олівець) до театральної завіси, імовірно, на замовлення театру “Руська бесіда” у Львові. На одному із цих начерків унизу на полі — авторський напис: “Завіса для Українського театру. Львів, 28.Х.1924 р.”

У кількох начерках до цієї завіси художник нашкіцовує ритмічно підпорядковану формі кола групу, у центрі якої — постаць Т. Шевченка, що сидить, обійнявши обома руками двох молодих людей обабіч себе (іл. 6). Вони підносять поетові дари (коровай?), уособлюючи вдячні покоління українського народу. Цю групу, як видно з наступних кількох начерків, О. Новаківський мав намір помістити в центрі багатофігурної композиції театральної завіси, де образ Т. Шевченка мав бути уособленням ідеї єднання всього українського народу, перегукуючись із словами його знаменитого “послання”: Обніміться ж, брати мої, / Молю Вас, благаю!

Ангел, який розпростер свої велетенські крила над цією групою, є, за задумом художника, втіленням містичної Божественної опіки над українським народом.

Закінчуючи огляд присвячених образів Т. Шевченка рисунків О. Новаківського, слід відзначити два моменти: поперше, художник цілком не випадково звернувся в цих творах до свого улюбленого методу символіко-алегоричної інтерпретації теми. Адже образ великого Кобзаря асоціювався в його творчій уяві з широким колом важливих суспільно-патріотич-

них ідей, образне втілення яких будь-яким іншим способом було неможливе.

І друге: рисункові шкіци О. Новаківського на тему Т. Шевченка, хоч і не були реалізовані в якійсь конкретній формі, все ж є нині дорогоцінними артефактами, які розкривають “внутрішнє” пульсування творчої думки художника, насвітлюючи його глибоко особисте, пристрасне розуміння постаті великого поета як українського Мойсея.

Утім, у мистецьких образах О. Новаківського можемо простежити більш глибоку типологічну спорідненість з поезією Т. Шевченка. Зокрема, неоромантична образна поетика творів О. Новаківського, — малярських і рисункових, — має свої витоки в літературному романтизмі Т. Шевченка. Так, характерний для творів Кобзаря пристрасний, по-біблійному пророчий авторський голос, ніби через віки звернений до майбутніх поколінь, виразно перегукується з неоромантичним трактуванням творчої особистості (у тому числі й образу самого Шевченка) у творах О. Новаківського. Особливо показове в цьому відношенні образне вирішення численних автопортретів художника, у яких він трактує себе як лідера народу, володаря в царстві духа, погляд якого наративно звернений до людей з виразом глибокої значущості та драматизму.

1. Голубовський І. Розмахом могутніх крил. — Краків, 1945. — Машинопис Власність М. Мушинки. — 45 с. 2. Шевченківський словник. Т. 2. — К., 1977. — С. 78-79. 3. Усі три рисунки наведені в праці В. Островського “Каталог творів О. Новаківського”. — Львів, 1992. — С. 45, 56. Один з них нині є у власності Т. Лозинського у Львові. 4. Волошин Л. Непізнаний Олекса Новаківський. Проблема символізму у творчості художника // Образотворче мистецтво. — 1992. — Ч. 5. — С. 12-19. 5. Пам’ятник Т. Шевченку у Винниках від Львовом був знову встановлений 1924 р. за проектом учня Новаківського — Андрія Коверка. 6. Ці на інші згадувані далі рисунки О. Новаківського зберігаються сьогодні у власності родини художника. За можливість їх опрацювання щиро дякуємо п. Анні Новаківській, голові благодійного фонду “Олекса Новаківській та його Мистецька школа”. 7. Лист О. Новаківського та Хвального Заряду Самаритянської Помочи, Львів, 1916. Чорновий варіант. Архів ХХМ О. Новаківського.

Annotation

Lyubov Voloshyn. Taras Shevchenko in the creativity of Oleksa Novakivsky. Sketch drawings of the monument to T. Shevchenko by Oleksa Novakivsky are analyzed and systematized for the first time. Sketches with poets icon to the curtain of the theatre "Rus'ka besida" were reviewed separately. Paintings "Mariya" and "Shevchenko and dearth" are analyzed too, artistic, aesthetic and symbolic peculiarities of this pieces are also represented in the study.

Key words: Kobzar image, pictorial and graphic sketches, symbolism, symbol, poet.

Аннотация

Любов Волошин. Тарас Шевченко в творчестве Олэксы Новакивского. В статье впервые проанализировано и систематизировано по вариантам эскизные рисунки О. Новакивского к памятнику Т. Шевченко (1913, 1916-1917 гг.). Отдельно рассмотрены эскизы с образом поэта к занавесу театра "Руська бэсида" (1924). Проанализировано также живописные полотна художника "Мария" и "Шевченко и смерть", представлено их художественно-эстетические и символические особенности.

Ключевые слова: образ Кобзаря, живописные и графические эскизы, символизм, символ, поэт.

Ілюстрацій

1. Шевченко в образі запорізького козака. Начерк до пам'ятника. Варіант I, 1916-1917 рр. 2. Погруддя молодого Шевченка. Начерк до пам'ятника. Варіант I, Львів, 11.12.1916 р. 3. Композиційний начерк до пам'ятника Т. Шевченку. Варіант II, 1916-1917 рр. 4. Т. Шевченко — трибун народу. Варіант III, 1916-1917 рр. 5. Т. Шевченко — вчитель. Варіант IV, 1916-1917 рр. 6. Начерк до композиції "Шевченко і смерть". Варіант II, 1916-1917 рр. 7. Начерк до театральної завіси. Центральна частина, 1924 р.

“Марія”
(за мотивами однойменної поеми Т. Шевченка “Марія”). 1914 р.

О. Новаківський